

Sociaal en Cultureel Planbureau

De coronastemming op hoofdlijnen

Voorpublicatie COB 2020|4

Josje den Ridder en Emily Miltenburg

De coronastemming op hoofdlijnen

Voorpublicatie COB 2020|4

Josje den Ridder en Emily Miltenburg

Kernpunten

- De zorgen over corona blijven de publieke opinie domineren. In april en juli was de coronastemming nog relatief hoopvol, maar nu overheerst somberheid. Redenen voor pessimisme zijn dat de coronacijfers de verkeerde kant opgaan, mensen zich zorgen maken over de economie, de aanpak van de regering te traag vinden en de saamhorigheid ver te zoeken is.
 - Veel Nederlanders (rond de 79% in onze steekproef) verwachten een verslechtering van de economie. De tevredenheid met de eigen financiën is sinds het begin van de coronacrisis niet gedaald. 83% geeft hiervoor een voldoende. 81% verwacht hierin geen verslechtering de komende maanden.
 - Aan het begin van de coronacrisis is het vertrouwen in de politiek sterk gestegen. De verwachting is dat dit vertrouwen op termijn daalt naar het niveau van voor de crisis. Dat is in oktober nog niet gebeurd. Het vertrouwen is lager dan in april, maar nog steeds aanzienlijk hoger dan voor de coronacrisis. Wel zien we meer kritiek op de manier waarop de overheid de coronacrisis aanpakt. Mensen vinden dat de overheid te laat maatregelen heeft genomen of missen de logica erachter. In oktober wil de grootste groep strengere maatregelen.
 - De saamhorigheid was in april één van de lichtpuntjes van de coronacrisis. Dat gevoel is tijdelijk gebleven. De zorgen over de omgangsvormen en een gebrek aan respect zijn terug op het niveau van voor de crisis. 66% denkt dat de tegenstellingen in Nederland toenemen door de coronacrisis (9% denkt van niet). Ook het vertrouwen in anderen is weer terug op het niveau van voor de coronacrisis.
-

Voorpublicatie kerncijfers Continu Onderzoek Burgerperspectieven

Met het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) brengt het Sociaal en Cultureel Planbureau sinds 2008 periodiek de publieke opinie in Nederland in kaart.¹ Eind december 2020 verschijnt het COB 2020|4 met de bevindingen over het vierde kwartaal van 2020. In deze tijden van corona is de publieke opinie op sommige punten beweeglijker dan anders. Om de politiek, beleidsmakers en het brede publiek te voorzien van actuele gegevens over de publieke opinie, presenteren we daarom in deze voorpublicatie alvast de belangrijkste cijfers uit COB 2020|4. We richten ons op een beperkte set indicatoren die een beeld geven van de stemming in Nederland. We kijken naar opvattingen over de richting waarin Nederland zich ontwikkelt, de zorgen over de coronacrisis, de economische stemming, het vertrouwen in de politiek en het sociaal vertrouwen. De uitgebreide publicatie met meer gegevens, duiding en uitsplitsingen naar groepen verschijnt eind december.

De data voor deze publicatie zijn verzameld in oktober 2020 (zie kader 1). Het nieuws stond die maand in het teken van de coronacrisis. Op 28 september werden nieuwe coronamaatregelen aangekondigd vanwege het steeds verder oplopende aantal besmettingen in 'de tweede golf' (o.a. horeca sloot eerder, er was minder bezoek toegestaan, mensen moesten meer thuiswerken). Toen het aantal besmettingen bleef stijgen, werd 13 oktober een 'gedeeltelijke lockdown' afgekondigd: alle horeca moest sluiten, sporten was slechts beperkt

¹ Zie www.scp.nl voor meer informatie en voor eerdere edities van *Burgerperspectieven*.

Kader 1 Gebruikte data: COB-enquête en online research community

In deze voorpublicatie van COB 2020|4 maken we vooral gebruik van de uitkomsten van een representatief onderzoek onder 1294 Nederlanders dat we in oktober 2020 hielden in het LISS-panel van CentERdata. Deze meting van oktober vergelijken we met eerdere metingen in het LISS-panel van april en juli 2020. Eerdere COB-metingen (tot en met april 2020) vonden plaats bij onderzoeksbureau Marketresponse (MR). Bij beide bureaus stelden we dezelfde enquêtevragen met een vergelijkbare onderzoeksmethode. Een overgang van dataverzameling zorgt onherroepelijk voor trendbreuken. Dat vraagt om een uitgebreidere verantwoording, maar daarvoor ontbreekt in deze voorpublicatie de ruimte. Daarom maken we de vergelijkingen met eerdere COB-MR-metingen nu alleen in de tekst en niet in de tabellen. In het COB 2020|4 van eind december gaan we uitgebreider in op de veranderingen in de COB-dataverzameling.

Naast de COB-enquête waarin we mensen gesloten vragen voorlegden en hun soms vroegen om hun antwoorden toe te lichten, maken we hier ook gebruik van onderzoek in een online research community van onderzoeksbureau mwm2, waarin ongeveer tachtig mensen met elkaar spraken over de stand van het land. Een uitgebreid onderzoeksverslag hiervan zal eind december op de website van het Sociaal en Cultureel Planbureau verschijnen.

Het veldwerk voor de enquête en de online research community vond plaats in oktober 2020. Ruim een derde van de enquête is afgenomen voor de aankondiging van de ‘gedeeltelijke lockdown’ op 13 oktober, de rest erna. In de online research community hebben we deelnemers zowel voor als na die persconferentie gesproken over hun beeld van het land en de politiek. We hebben in de analyse van de COB-enquête ook gekeken naar verschillen in houdingen voor en na die persconferentie. Die verschillen bleken beperkt.

mogelijk, reizen werd zo veel mogelijk afgeraden en er gold een mondkapjesadvies. De maatregelen zijn tezamen iets milder dan in april, maar de berichtgeving was toentertijd wel hoopgevender, omdat het aantal besmettingen en ic-opnames licht begonnen af te nemen.

Meerderheid nu pessimistisch over de richting van het land...

Aan het begin van de coronacrisis waren Nederlanders – opmerkelijk genoeg – positiever over de kant die Nederland opgaat dan vlak voor de crisis. In oktober is de stemming omgeslagen en overheerst het pessimisme. 66% vindt het (duidelijk) de verkeerde kant opgaan met Nederland, dat was in april 40% en in juli 44% (zie tabel 1). Het aandeel dat het de goede kant op vindt gaan, is gedaald van 46% in april naar 22% in oktober. Daarmee is de stemming in oktober niet alleen somberder dan in april en juli, maar ook somberder dan vóór de coronacrisis (vgl. COB 2020|2: 34). Het aandeel van de mensen dat het de verkeerde kant op vindt gaan, is in oktober vergelijkbaar met de periode 2012-2013, aan het einde van de vorige economische crisis.

Tabel 1 Opvatting over de richting van het land, bevolking van 18+, 2020/2-4 (in procenten)^a

	COB-LISS 2020/2 (april)	COB-LISS 2020/3 (juli)	COB-LISS 2020/4 (oktober)
duidelijk de verkeerde kant op	6	10	15
iets meer de verkeerde dan goede kant op	35	34	51
iets meer de goede dan verkeerde kant op	39	34	20
duidelijk de goede kant op	7	7	2
ik weet het niet	13	15	13

a 'Vindt u dat het de verkeerde kant of de goede kant op gaat in Nederland?' Deze tabel toont afgeronde cijfers; in april vindt 40% het (duidelijk) de verkeerde kant opgaan met Nederland.

Bron: COB-LISS 2020/2-4

... vanwege coronacijfers, afwachtende politiek en gebrek aan saamhorigheid

In april waren Nederlanders relatief optimistisch over de richting die het land opging, omdat ze het land bekeken vanuit een 'coronaperspectief'. Oordelen spitsten zich meer toe op de korte termijn. Mensen waren hoopvol, omdat de coronacijfers in april positiever waren dan in maart (minder besmettingen, minder ziekenhuisopnames, minder doden). Ze vonden de aanpak van de regering daadkrachtig en waren blij met de 'intelligente lockdown', die minder streng was dan in andere landen. Een andere reden om optimistisch te zijn, was de toegenomen saamhorigheid, het idee dat we de crisis samen te lijf gingen en dat mensen naar elkaar omkeken (COB 2020|2: 37). In oktober is het 'coronaperspectief' er nog steeds, maar is de sfeer bijna tegenovergesteld aan die van april: de coronacijfers gaan de verkeerde kant op, mensen vinden het kabinet niet daadkrachtig, zijn van mening dat Nederland het slechter doet dan andere landen en vinden de saamhorigheid ver te zoeken. Ook zijn ze bezorgd over de economische toekomst.

Net als in april zijn er overigens ook mensen die het de verkeerde kant op vinden gaan met Nederland en dit niet aan de coronacrisis koppelen. Deze mensen bekijken het land dus niet vanuit het 'coronaperspectief', maar noemen ontwikkelingen die al langer gaande zijn als reden om pessimistisch te zijn, zoals het verlies van de Nederlandse eigenheid of klimaatverandering.

Mensen die het in oktober de goede kant op vinden gaan, zeggen dat Nederland nog altijd een welvarend land is, dat de economische schade tot nu toe beperkt is en vinden dat de regering haar best doet.

Coronazorgen gaan nog steeds over economie en gezondheid

Een ruime meerderheid (62%) maakte zich in april (tamelijk of heel) veel zorgen over het coronavirus (zie tabel 2). Slechts 4% maakte zich helemaal geen zorgen en een derde een beetje zorgen. In oktober is het

De coronastemming op hoofdlijnen

Tabel 2 Mate van bezorgdheid over het coronavirus, bevolking van 18+, 2020/2 en 4 (in procenten)^a

	COB-LISS 2020/2 (april)	COB-LISS 2020/4 (oktober)
helemaal geen zorgen	4	5
een beetje zorgen	33	38
tamelijk veel zorgen	39	40
heel veel zorgen	23	15
ik weet het niet	1	2

a 'In welke mate maakt u zich zorgen over covid-19, het "coronavirus"?' Deze tabel toont afgeronde cijfers; in oktober maakt 56% zich (tamelijk of heel) veel zorgen.

Bron: COB-LISS 2020/2 en 4

aandeel dat zich zorgen maakt iets lager: 56% maakt zich (tamelijk of heel) veel zorgen, een minderheid (38%) een beetje zorgen en 5% helemaal geen zorgen.

Als we mensen vragen naar de belangrijkste maatschappelijke problemen van dit moment, dan is de coronacrisis sinds april met afstand het meest genoemde probleem. Waarover maken mensen zich dan precies zorgen? Daarover stelden we een open vraag. In april gingen de zorgen vooral over de gezondheid (van kwetsbare groepen) en de economie (recessie en werkloosheid) en slechts af en toe over de eigen gezondheid of eigen financiën (COB 2020|2: 12-15). Ook uitten mensen zorgen over de duur van de crisis en de maatschappelijke gevolgen in de (nabije) toekomst: hoe ziet de samenleving er straks uit? In juli zagen we ongeveer hetzelfde, hoewel de zorgen over de gevolgen voor de gezondheid en de economie minder werden genoemd, omdat er twee andere zorgen opkwamen: de komst van een tweede golf en de gebrekkige naleving van de coronamaatregelen door anderen.

In oktober zijn de zorgen over gezondheid en economie weer prominenter aanwezig dan in de zomer (meting van juli). Bij gezondheidszorgen valt op dat mensen nu ook iets vaker noemen dat ze zich zorgen maken dat ze zelf besmet raken. Economische zorgen blijken in oktober vooral uit somberheid over de economie in het algemeen; net als eerder dit jaar zijn er maar weinig zorgen over de eigen financiële situatie. Mensen noemen ook gevolgen voor de maatschappij, zoals eenzaamheid en de beperking van sociale contacten, maar veel minder vaak.

Net als in juli zien we in oktober dat het gedrag van anderen (het niet naleven van coronamaatregelen) tot zorgen leidt. Ook de duur van de crisis en de gevolgen voor de samenleving zijn nog steeds een bron van zorg: wordt het ooit weer 'normaal'? Ook uiten steeds meer mensen zorgen over de manier waarop we op dit moment in Nederland met elkaar omgaan: sommigen ervaren dat groepen vaker tegenover elkaar lijken te staan, bijvoorbeeld door discussies over de maatregelen tegen het virus.

In de online research community in oktober vroegen we mensen hoe zij de afgelopen periode hebben ervaren. Mensen voelden zich machteloos, onzeker over de toekomst en misten sociale contacten. Ook heerst

Tabel 3 Verwachtingen over de economie, bevolking van 18+, 2020/2-4 (in procenten)^a

	COB-LISS 2020/2 (april)	COB-LISS 2020/3 (juli)	COB-LISS 2020/4 (oktober)
veel slechter	25	8	13
slechter	64	60	66
hetzelfde	9	20	17
beter	2	12	5
veel beter	0	1	0

a 'Wat zijn uw verwachtingen voor de komende 12 maanden als het gaat om de Nederlandse economie? Zullen de komende 12 maanden slechter, hetzelfde of beter zijn?'

Bron: COB-LISS 2020/2-4

er een gevoel van teleurstelling over de tweede golf, ze hadden gehoopt dat dit niet zou gebeuren en sommigen vinden dat de regering te laat heeft ingegrepen. Ook benadrukken meerdere mensen dat de mate van verbondenheid en tolerantie in Nederland afneemt: het gevoel bestaat dat burgers steeds verder van elkaar af komen te staan. Deelnemers geven verder aan dat ze 'coronamoe' zijn.

Somberheid over de economische toekomst

De economische verwachtingen zijn sinds het begin van de coronacrisis flink versomberd en een stuk slechter dan voor de coronacrisis, toen het goed ging met de Nederlandse economie. In oktober verwacht 79% dat het de komende maanden (veel) slechter zal gaan met de Nederlandse economie; dat is somberder dan in juli (68%) en iets minder somber dan in april (89%). Opvallend is dat zowel hoger- als lageropgeleiden somber zijn over de economische toekomst. Dat is een groot verschil met de situatie vóór de coronacrisis, toen hogeropgeleiden aanzienlijk optimistischer over de economie waren dan lageropgeleiden.²

Als we kijken naar de tevredenheid met de Nederlandse economie, dan was die tussen januari en april stabiel, maar daalde daarna. In april gaf 82% de economie een voldoende, in oktober is dat 71% (zie tabel 4). Die ontwikkeling is vergelijkbaar met het begin van de economische crisis van 2008-2013. Ook toen zagen we in de eerste crisismaanden een langzame daling van de tevredenheid met de economie. In de nasleep van de recessie, in het derde kwartaal van 2013, gaf minder dan de helft van de mensen de economie een voldoende (vgl. COB 2013|3: 5). Bij tevredenheid met de economie zien we, in tegenstelling tot bij de economische verwachtingen, wel opleidingsverschillen: lageropgeleiden geven de economie in oktober minder vaak een voldoende, hogeropgeleiden juist vaker (61% vs. 81%). Aanhangers van de vier regeringspartijen (VVD, CDA, CU en D66) geven veel vaker een voldoende voor de Nederlandse economie (86%), aanhangers van PVV en FvD veel minder vaak (43%).

² Vgl. J. den Ridder, De publieke opinie. In: *De sociale staat van Nederland 2020*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2020. Geraadpleegd 13 november 2020 via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/publieke-opinie>.

Tabel 4 Tevreden met de economie en eigen financiële situatie, bevolking van 18+, 2020/2-4 (in procenten)^a

	COB-LISS 2020/2 (april)	COB-LISS 2020/3 (juli)	COB-LISS 2020/4 (oktober)
Nederlandse economie	82	75	71
eigen financiële situatie	83	86	83

a Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden) in antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven hoe tevreden u bent met de Nederlandse economie / uw eigen financiële situatie?'

Bron: COB-LISS 2020/2-4

Tevredenheid met de eigen financiële situatie blijft groot

De coronacrisis heeft tot nu toe beperkte invloed op de tevredenheid met de eigen financiële situatie en de verwachtingen hierover (zie tabel 4 en 5). De tevredenheid met de eigen financiële situatie blijft groot. 83% geeft daar een voldoende voor. Ook in april en juli was er geen daling in de tevredenheid met de eigen financiële situatie ten opzichte van voor de coronacrisis.³ Ook over hun eigen financiële toekomst zijn mensen niet substantieel negatiever dan voor de coronacrisis: 61% verwacht een gelijke financiële situatie, 20% verwacht een verbetering, 19% verwacht dat het de komende maanden (veel) slechter zal gaan met de eigen financiën, dat is minder dan in april (24%). In vergelijking met april is de baanonzekerheid niet toegenomen (zie tabel 6).

Bij een deel van de mensen die een verslechtering van hun financiële situatie verwachten, speelt de coronacrisis een rol. Zij zeggen dat ze door de crisis hun werk verloren, minder werk hebben of minder verdienen. Een enkeling denkt dat bezuinigingen op termijn onvermijdelijk zijn. Een groot deel van de mensen die een verslechtering verwachten, noemen redenen die losstaan van de crisis: hun situatie verslechtert omdat hun pensioen niet geïndexeerd wordt, omdat de (zorg)kosten stijgen of vanwege een verandering in hun situatie: verlies van werk binnen het huishouden of pensionering.

De grootste groep (61%) verwacht dat de eigen financiële situatie gelijk blijft. Ook volgend jaar verwachten ze ongeveer hetzelfde werk, loon of pensioen/AOW te krijgen. In deze groep verwijst bijna niemand naar de coronacrisis. Iemand zegt letterlijk 'alle factoren lijken stabiel'. Mensen die een verbetering van hun financiële situatie verwachten, zeggen volgend jaar nieuw werk of een salarisverhoging te krijgen. Kortom, als we mensen vragen naar hun eigen financiële situatie, lijkt slechts voor een heel beperkt deel van de mensen de coronacrisis op korte termijn een rol te spelen.

Vertrouwen in politiek daalt, maar blijft hoger dan voor de crisis

Het vertrouwen in de regering en de Tweede Kamer lag aan het begin van de coronacrisis veel hoger dan ervoor. Waar in januari 2020 iets meer

3 J. den Ridder, De publieke opinie. In: *De sociale staat van Nederland 2020*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2020. Geraadpleegd 13 november 2020 via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/publieke-opinie>.

De coronastemming op hoofdlijnen

Tabel 5 Verwachtingen over de eigen financiële situatie, bevolking van 18+, 2020/2 en 4 (in procenten)^a

	COB-LISS 2020/2 (april)	COB-LISS 2020/4 (oktober)
veel slechter	2	2
slechter	23	17
hetzelfde	61	61
beter	12	18
veel beter	2	2

a 'Wat zijn uw verwachtingen voor de komende 12 maanden als het gaat om uw financiële situatie? Zullen de komende 12 maanden slechter, hetzelfde of beter zijn?' Deze tabel toont afgeronde cijfers; in april verwacht 24% dat het de komende maanden (veel) slechter zal gaan met de eigen financiën.

Bron: COB-LISS 2020/2 en 4

Tabel 6 Zorgen over verlies van baan of werk, bevolking van 18+, 2020/2 en 4 (in procenten)^a

	COB-LISS 2020/2 (april)	COB-LISS 2020/4 (oktober)
daar maak ik mij veel zorgen over	2	2
daar maak ik mij enigszins zorgen over	8	6
daar maak ik mij een klein beetje zorgen over	18	19
daar maak ik me helemaal geen zorgen over	33	36
ik ben recent mijn werk al verloren	2	3
niet van toepassing, ik heb geen werk	33	32
ik weet het niet	4	3

a 'In welke mate maakt u zich zorgen over de mogelijkheid om uw werk te verliezen?'

Bron: COB-LISS 2020/2 en 4

dan 50% de Tweede Kamer en de regering een voldoende gaf, was dat in april 2020 ruim boven de 70% (zie tabel 7 en COB 2020|2: 39). In juli daalde dat aandeel naar 66-67% en in oktober ligt het weer een fractie lager dan in juli (maar dat verschil is niet significant). Het aandeel dat voldoende vertrouwen heeft in de politiek ligt in oktober 2020 dus nog steeds veel hoger dan gemiddeld in de afgelopen tien jaar.

Hoewel we verwachten dat het vertrouwen in de politiek op termijn daalt naar het niveau van voor de coronacrisis, is dat op dit moment nog niet gebeurd. Het politieke vertrouwen, dat wil zeggen het aandeel van de mensen dat de politiek een voldoende geeft, ligt nog altijd veel hoger dan voor de crisis. Dat het vertrouwen in de politiek in april steeg, is vrijwel zeker toe te schrijven aan de coronacrisis. In april gaven veel mensen het optreden van de regering in de coronacrisis zelf als reden voor hun voldoende voor de regering. Ze vonden de opstelling van de regering eensgezind, daadkrachtig, transparant en beter dan elders (COB 2020|2: 41). In oktober liggen de vertrouwenscijfers iets lager en zijn mensen in hun toelichtingen bij het vertrouwen minder uitgesproken

Tabel 7 Politiek vertrouwen, bevolking van 18+, 2020/2-4 (in procenten)^a

	COB-LISS 2020/2 (april)	COB-LISS 2020/3 (juli)	COB-LISS 2020/4 (oktober)
regering	73	67	66
Tweede Kamer	74	66	64

a Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 (geen enkel vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) in antwoord op de vraag 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?'.

Bron: COB-LISS 2020/2-4

positief, maar de meesten blijven van mening dat de regering haar best doet in een moeilijke tijd. De regering krijgt vaak een 5 of 6 als rapportcijfer, wat aangeeft dat er ook veel kritiek is: sommigen vinden dat de regering te laat heeft ingegrepen of missen de logica van de coronamaatregelen. Ze vragen zich af waarom de regering bepaalde keuzes maakt. Mensen die de politiek een onvoldoende geven, vinden dat de regering niet luistert, beloftes niet waarmaakt of slap optreedt (zowel voor de coronacrisis als sinds het begin van de crisis).

In vergelijking met april meer kritiek op de corona-aanpak

Hoewel veel Nederlanders mild oordelen over de opstelling van de regering, is er in hun toelichtingen tegelijkertijd meer kritiek te horen dan in april. Het optreden van het kabinet en de genomen maatregelen staan meer dan in april ter discussie. Dat beeld zien we ook als we in tabel 8 naar een aantal coronakwesties kijken. We vroegen mensen om te kiezen tussen respectievelijk: eigen verantwoordelijkheid en een overheid die meer bepaalt; inzet vooral op de gezondheid van kwetsbare groepen versus inzet op de economie; inzet op de volksgezondheid versus het beschermen van individuele vrijheden, en strengere maatregelen versus versoepelen.

De eerste drie kwesties legden we ook in april voor en een belangrijk verschil met oktober is, dat het aandeel dat een middenpositie kiest en het 'goed vindt zoals het nu is' is afgenomen. Dat kan komen omdat er in oktober minder steun is voor de gekozen aanpak van dat moment of omdat we inmiddels al meer dan een halfjaar met deze crisis te maken hebben en mensen dus meer tijd hebben gehad om zich een mening te vormen en de gekozen aanpak minder klakkeloos volgen (zoals in april misschien nog wel het geval was).

Bij de keuze tussen eigen verantwoordelijkheid versus een overheid die meer bepaalt en boetes uitdeelt, koos de meerderheid in april al voor streng optreden en dat aandeel is in oktober nog groter (75%). Verschil is natuurlijk dat er in april op het moment van ondervraging een 'intelligente lockdown' was en de maatregelen in

De coronastemming op hoofdlijnen

Tabel 8 Tegenstellingen over corona-aanpak, bevolking van 18+, 2020/2 en 4 (in procenten)^{a, b}

	COB-LISS 2020/2 (april)	COB-LISS 2020/4 (oktober)
0 – 4 eigen verantwoordelijkheid	7	10
5 het is goed zoals het is	37	15
6 – 10 boetes en overheid bepaalt ^c	57	75
0 – 4 beschermen gezondheid kwetsbaren	27	33
5 het is goed zoals het is	46	32
6 – 10 economie ^d	27	35
0 – 4 volksgezondheid beschermen	35	52
5 het is goed zoals het is	46	27
6 – 10 individuele vrijheden beschermen ^e	19	22
0 – 4 strengere maatregelen	.	65
5 het is goed zoals het is	.	17
6 – 10 versoepelen maatregelen ^f	.	18

a Vraagstelling: 'Mensen kunnen van mening verschillen over de beste manier om met covid-19 (het coronavirus) en de gevolgen ervan om te gaan. Nu volgen steeds twee tegengestelde posities (bij 0 en 10) en daartussen bij cijfer (5) de huidige situatie zoals u die waarneemt. Kunt u voor deze kwestie aangeven hoe u erover denkt?'

b De weergegeven percentages zijn steeds exclusief 'weet niet'. Het aandeel mensen dat 'weet niet' noteerde, lag tussen de 3% en 5%.

c (o) De overheid moet meer overlaten aan de verantwoordelijkheid van burgers en hoogstens adviezen geven – (5) Het is goed zoals het nu is – (10) De overheid moet meer bepalen wat wel en niet mag, en boetes uitdelen aan wie regels overtreedt.

d (o) Het beschermen van mensen met een kwetsbare gezondheid moet meer prioriteit krijgen – (5) Het is goed zoals het nu is – (10) Het beperken van negatieve economische gevolgen moet meer prioriteit krijgen.

e (o) De overheid moet de volksgezondheid beter beschermen – ook al gaat dat ten koste van individuele vrijheden – (5) Het is goed zoals het nu is – (10) De overheid moet individuele vrijheden beter beschermen – ook al gaat dat ten koste van de volksgezondheid.

f (o) Er moeten strengere maatregelen worden genomen om het coronavirus in te dammen – (5) Het is goed zoals het nu is – (10) De maatregelen om het coronavirus in te dammen moeten worden versoepeld (alleen gevraagd in COB-LISS 2020/4).

Bron: COB-LISS 2020/2 en 4

de eerste helft van oktober veel milder waren. Duidelijk is dat in oktober een ruime meerderheid voorstander is van een strengere overheid en ook van strengere maatregelen (zie ook de laatste stelling in tabel 4), iets wat we overigens ook terugzien in ander opinieonderzoek.⁴ Ouderen zijn het meest uitgesproken van mening dat het optreden van de regering streng en daadkrachtig moet zijn. Aanhangers van PVV en FvD zijn minder vaak voorstander van strengere regels. Een minderheid wil meer eigen verantwoordelijkheid (10%) en een versoepeling van de maatregelen (18%).

Als mensen moeten kiezen tussen volksgezondheid en vrijheid, dan kiest de meerderheid in oktober voor de volksgezondheid. Hogeropgeleiden kiezen vaker dan gemiddeld voor volksgezondheid in plaats van vrijheid.

Wat de keuze tussen gezondheid en economie⁵ betreft, zijn de meningen verdeeld en zelfs nog iets verdeelder dan in april. Ongeveer een derde kiest voor gezondheid, een derde vindt het goed zoals het is en een derde kiest voor de economie. VVD-stemmers vinden minder vaak dat de gezondheid van kwetsbaren prioriteit moet krijgen.

- 4 Onderzoek van onderzoeksbureau I&O laat bijvoorbeeld zien dat in september 2020 nog een minderheid van de Nederlanders van mening is dat het beleid strenger moet, terwijl begin oktober een meerderheid dat vindt, zie www.ioresearch.nl/actueel/nederlanders-willen-strenger-coronabeleid. Dat laat overigens ook zien dat dit soort opvattingen beweeglijk zijn en afhangen van de (perceptie van) de situatie op dat moment.
- 5 Er zijn ook mensen die erop wijzen dat dit een valse tegenstelling is, maar omdat het een kwestie is die vaker terugkomt in het publieke debat, leggen we haar toch zo voor. Overigens met de optie om 'ik weet het niet' te zeggen. Dat doen slechts enkelen (3% in april en 4% in oktober).

De coronastemming op hoofdlijnen

Tabel 9 Sociaal vertrouwen, bevolking van 18+, 2020/2-4 (in procenten)

	COB-LISS 2020/2 (april)	COB-LISS 2020/3 (juli)	COB-LISS 2020/4 (oktober)
Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen.			
(zeer) oneens	12	14	12
(zeer) eens	66	60	62
Je kunt niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met mensen.			
(zeer) oneens	28	26	27
(zeer) eens	36	40	38
Er zijn nog altijd veel mensen die bereid zijn om een ander te helpen.			
(zeer) oneens	2	3	2
(zeer) eens	87	83	85
In ons land gaan de mensen met steeds minder respect met elkaar om.			
(zeer) oneens	20	.	10
(zeer) eens	46	.	63

Bron: COB-LISS 2020/2-4

Gevoel van saamhorigheid was tijdelijk

Eén van de lichtpuntjes van de coronacrisis in april was de saamhorigheid: het gevoel dat we het samen doen. De manier van samenleven, voor de coronacrisis het meest genoemde maatschappelijke probleem, werd in april minder vaak als probleem genoemd en veel vaker als sterk punt van Nederland. Het aandeel dat van mening was dat we met steeds minder respect met elkaar omgaan, daalde fors (COB 2020|2). Dat gevoel van saamhorigheid is tijdelijk gebleken. Het aandeel dat vindt dat we met te weinig respect met elkaar omgaan, is tussen april en oktober weer toegenomen (van 46% in april naar 63% in oktober) en is nu terug op een vergelijkbaar niveau als voor de coronacrisis. Mensen noemen omgangsvormen weer vaker als belangrijk probleem en minder vaak als sterk punt. We zagen hierboven ook al dat veel mensen van mening zijn dat de saamhorigheid ver te zoeken is en dat andere mensen zich minder goed aan de maatregelen houden.

Ook het vertrouwen in anderen steeg in april 2020 licht ten opzichte van januari 2020 (COB 2020|2: 38). In juli was dat vertrouwen weer gedaald.⁶ Dat blijft in oktober zo (zie tabel 9). Een ruime meerderheid (62%) vindt dat anderen over het algemeen te vertrouwen zijn, slechts 12% is het met deze stelling oneens. Daarmee is het sociaal vertrouwen terug rond het niveau van voor de coronacrisis. Over de stelling 'je kunt niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met mensen' zijn de

6 J. den Ridder, De publieke opinie. In: *De sociale staat van Nederland 2020*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2020. Geraadpleegd 13 november 2020 via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/publieke-opinie>.

meningen meer verdeeld. De grootste groep (38%) is het hiermee eens, 27% is het ermee oneens.⁷ Het gevoel van saamhorigheid met onbekende anderen mag tijdelijk zijn geweest, het vertrouwen in anderen blijft toch wel groot. Dat zien we ook bij een andere stelling: ook in oktober vindt 85% dat veel mensen nog steeds bereid zijn om een ander te helpen.

Bijna twee derde denkt dat tegenstellingen door coronacrisis toenemen

We zagen hierboven al dat veel Nederlanders zich zorgen maken over het gebrek aan saamhorigheid en over groeiende tegenstellingen. Hoewel zorgen over tegenstellingen er ook al voor de coronacrisis waren (zie o.a. COB 2019|1), heeft een meerderheid van de mensen (66%) de indruk dat de tegenstellingen in Nederland door de coronacrisis toenemen (zie tabel 10). Hogeropgeleiden denken vaker dat tegenstellingen toenemen dan lageropgeleiden. Kijken we naar verschillen in stemintentie, dan zijn vooral aanhangers van GroenLinks van mening dat tegenstellingen toenemen.

Er zijn drie redenen waarom mensen denken dat tegenstellingen toenemen. Er is een groep die denkt dat de coronacrisis nieuwe tegenstellingen veroorzaakt, zoals tussen mensen die de coronamaatregelen steunen en mensen die deze niet steunen (zoals de mensen die protesteren tegen de coronamaatregelen) en tussen jong en oud. Een tweede groep denkt dat bestaande tegenstellingen, zoals die tussen arm en rijk, groter worden in deze crisis. Een derde groep noemt dat tegenstellingen scherper worden door de sociale beperkingen en psychische druk op mensen. Doordat de crisis lang duurt, lopen de irritaties op, hebben mensen een korter lontje of begint de eenzaamheid te tellen, zo denken sommigen.

Hogeropgeleiden zijn optimistischer en hebben meer vertrouwen, maar hebben evenveel coronazorgen

Ter afsluiting gaan we nog in op enkele opvallende groepsverschillen in oktober (zie tabel 11). Een verschil naar leeftijd zien we vooral bij coronazorgen: van de jongeren (18-34 jaar) maakt minder dan de helft zich veel zorgen over corona, van de ouderen (≥ 55 jaar) ongeveer twee derde.

Opleidingsverschillen zijn er vaker. Zo geven hogeropgeleiden minder vaak aan dat het de verkeerde kant opgaat in Nederland. Ook hebben zij meer vertrouwen in de regering en vinden ze vaker dat de meeste mensen te vertrouwen zijn. Dat opleidingsverschil toont zich overigens niet bij zorgen over corona: bij zowel hoger- als lageropgeleiden maakt ruim de helft zich veel zorgen over de coronacrisis. Eerder zagen we ook al dat zowel hoger- als lageropgeleiden somber zijn over de economische toekomst.

Aanhangers van PVV en FvD geven vaker aan dat het de verkeerde kant opgaat in Nederland en hebben veel minder vaak vertrouwen in de

Tabel 10 Door de coronacrisis worden tegenstellingen tussen groepen groter, bevolking van 18+, 2020/4 (in procenten)

zeer oneens	1
oneens	8
neutraal	19
eens	52
zeer eens	14
ik weet het niet	6

Bron: COB-LISS 2020/4

7 Deze stelling over 'voorzichtiger zijn in de omgang' zou in coronatijd in theorie iets anders kunnen betekenen dan vóór de coronacrisis, waarbij mensen die voorzichtige omgang heel letterlijk zouden kunnen opvatten als het houden van afstand. We zien echter in de data geen aanwijzingen dat dat het geval zou zijn. Tussen het eerste en tweede kwartaal van 2020 (dus voor de crisis en tijdens de eerste golf) wordt deze stelling niet heel anders beantwoord.

De coronastemming op hoofdlijnen

Tabel 11 Stemming in het land naar achtergrondkenmerken, bevolking van 18+, 2020/4 (in procenten)^a

	% gaat verkeerde kant op in Nederland ^b	% geeft voldoende voor vertrouwen in regering ^c	% (zeer) eens met meeste mensen zijn te vertrouwen ^d	% veel zorgen over corona ^e
allen	66	66	62	56
man	66	66	59	51
vrouw	65	66	64	60
18-34 jaar	60	67	56	45
35-54 jaar	67	68	64	53
≥ 55 jaar	69	63	64	65
lager opgeleid	71	54	47	59
middelbaar opgeleid	67	64	60	54
hoger opgeleid	60	77	76	55
stemintentie				
PvdA	65	76	72	66
VVD	63	89	75	55
PVV/FvD	86	26	40	45
GroenLinks	68	76	78	60
CDA/CU	57	88	79	64
D66	55	86	79	65

a Vetgedrukte cijfers geven aan dat de subgroep significant afwijkt (bij $p < 0,01$) van de andere subgroepen.

b 'Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant op gaat in Nederland?' De antwoorden 'duidelijk de verkeerde kant op' en 'iets meer de verkeerde dan goede kant op' zijn hier samengenomen, zie tabel 1.

c 'Kunt u op een schaal van 0 tot 10 aangeven hoeveel vertrouwen u persoonlijk heeft in elk van de instellingen?' (1-5 = onvoldoende en 6-10 = voldoende), zie tabel 7.

d 'Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen.' De antwoorden 'zeer eens' en 'eens' zijn samengenomen, zie tabel 9.

e 'In welke mate maakt u zich zorgen over covid-19, het "coronavirus"?' De antwoorden 'tamelijk veel zorgen' en 'heel veel zorgen' zijn samengenomen, zie tabel 2.

Bron: COB-LISS 2020/4

regering. Niet verrassend geven aanhangers van de vier regeringspartijen juist vaker een voldoende voor vertrouwen in de regering. Aanhangers van PVV en FvD hebben ook minder vaak dan gemiddeld vertrouwen in anderen.

Slot: Politiek vertrouwen blijft hoog, gevoel van saamhorigheid niet

Aan het begin van de coronacrisis veranderde de stemming in Nederland op een aantal punten behoorlijk. Mensen werden positiever over het land, positiever over elkaar, veel positiever over de politiek en somberder over de economische toekomst. De publieke opinie kwam in het teken van corona te staan. Dat laatste is in oktober nog steeds zo, maar

op een aantal punten is de stemming anders dan in april. Waar mensen in april relatief optimistisch waren, is de meerderheid nu pessimistisch. En waar de saamhorigheid toen werd beleefd als een lichtpuntje in de crisis, is dat gevoel er nu minder. Wat bleef (na een kleine daling in juli) is de somberheid over de economie. Ook het vertrouwen in de politiek blijft vooralsnog veel hoger dan voor de coronacrisis, al ligt het aandeel dat de politiek vertrouwt wel lager dan in april. De gevolgen van de coronacrisis voor de tevredenheid met het eigen leven lijken vooralsnog beperkt.⁸

Het sociaal vertrouwen is in Nederland al jaren hoog.⁹ Een ruime meerderheid vindt anderen in principe wel te vertrouwen en denkt dat de meeste mensen bereid zijn anderen te helpen. Maar veel Nederlanders zijn óók op hun hoede: bijna vier op de tien vindt dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang met anderen. Ook zien we al meer dan tien jaar zorgen over de omgangsvormen in de publieke ruimte, over asociaal gedrag, intolerantie, de ik-cultuur en een gebrek aan respect. Aan het begin van de coronacrisis waren die laatste zorgen er veel minder: mensen zagen dat de crisis mensen samenbracht. Dat gevoel is inmiddels weer afgenomen. De oude zorgen zijn terug, terwijl de wens voor meer saamhorigheid en ‘samen’ groot is. Al moet bij dat laatste worden aangetekend dat dat ‘samen’ niet altijd heel inclusief is; veel mensen denken dan toch vooral aan hun eigen groep (vgl. COB 2020|2).

Wat het vertrouwen in de politiek betreft, wordt Nederland vaak getypeerd als een *high trust society*. Het vertrouwen in de regering en Tweede Kamer is hier hoger dan in veel andere landen en ondanks aanhoudende zorgen niet lager dan eerder (COB 2020|1). Wel is het vertrouwen in de politiek beweeglijk: het beweegt mee met economische en politieke ontwikkelingen. En nu dus met de coronacrisis. Het vertrouwen in de politiek steeg in april enorm: meer mensen gaven de politiek een voldoende. Dat aandeel ligt nu wat lager, maar nog steeds hoog. Als we kijken welke cijfers mensen geven en waarom ze dat doen, dan zien we dat een voldoende niet betekent dat er geen kritiek is. Die is er volop, bijvoorbeeld over het gebrek aan daadkracht tijdens de tweede golf of over de logica achter de coronamaatregelen. Mensen snappen niet altijd waarom de regering de ene maatregel wel neemt en de andere niet. Maar in de open antwoorden zien we ook dat mensen welwillend naar de regering kijken: ze doen hun best. En in de antwoorden op de coronakwesties zien we ook dat een steeds grotere groep een daadkrachtige overheid prefereert boven eigen verantwoordelijkheid. Mensen verwachten op dit moment iets van de politiek, maar zullen dat wat de politiek uiteindelijk doet wél kritisch benaderen. Het schrik-effect van maart en april is er in dat opzicht vanaf. Kritiek op de overheid of vragen over de maatregelen betekenen dan ook niet direct dat er een gebrek aan steun is. Inderdaad is er een kleine groep die nauwelijks vertrouwen heeft in de overheid en die de coronamaatregelen veel te ver vindt gaan, maar die houding heeft de grootste groep Nederlanders niet.

8 I. Plaisier, F. Wagemans en M. de Klerk, *Welbevinden ten tijde van corona: oktober 2020. Signalement*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2020.

9 Zie J. den Ridder, *De publieke opinie*. In: *De sociale staat van Nederland 2020*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2020. Geraadpleegd 13 november 2020 via <https://digitaal.scp.nl/ssn2020/publieke-opinie>.

Op basis van de uitkomsten van deze voorpublicatie sluiten we af met twee slotopmerkingen:¹⁰

1. De perceptie bestaat dat er maatschappelijke tegenstellingen zijn en dat de verharding en polarisatie in de samenleving toenemen. We zagen eerder al dat de feitelijke polarisatie tussen burgers meevalt: de meningsverschillen nemen niet toe (COB 2019|1). Ook tijdens de coronacrisis maken mensen zich zorgen over groeiende tegenstellingen, bijvoorbeeld tussen mensen die voor of tegen maatregelen zijn. Het is van belang om die tegenstellingen niet verder te benadrukken en te vergroten. Benadruk wat we delen, wat gemeenschappelijk is, waarom er verschillen zijn en probeer de inhoudelijke tegenstellingen die er zijn te begrijpen in plaats van ze te beschouwen als onoverbrugbaar.
2. De grootste groep kijkt welwillend, verwachtingsvol én kritisch naar de politiek; de meerderheid wil dat de overheid méér bepaalt en is vóór strengere maatregelen. Het is niet productief om kritiek op de maatregelen of het zich niet aan maatregelen houden af te doen als gebrek aan steun. Het is beter om kritiek op de maatregelen in overweging te nemen en je af te vragen waarom mensen zich niet aan maatregelen houden. De reden daarvoor is niet altijd een gebrek aan steun voor de maatregelen, maar kan ook zijn dat het in de praktijk heel lastig is om je aan de maatregelen te houden (bijvoorbeeld omdat de werk-, onderwijs- of thuissituatie dat niet toelaat). Het gedragsonderzoek van het RIVM kan hiervoor aanknopingspunten bieden.

¹⁰ Voor meer aanbevelingen voor beleid, zie J. Schaper, *Coronakompas vertrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2020.